

15-01-2013. Ομιλία Κων/νου Φωτόπουλου στο Ε' Διεθνές Μουσικολογικό Συνέδριο

Οι θέσεις του σύντομου στιχηραρικού μέλους με άξονα το έργο του Πέτρου Πελοποννησίου

(Η ομιλία εκφωνήθηκε την 15η Δεκεμβρίου 2012, στα πλαίσια του Ε' Διεθνούς Μουσικολογικού Συνεδρίου που διοργάνωσε το Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας)

Σε μια πιο συστηματική έρευνα του τρόπου μελοποιίας αλλά και της κωδικοποίησης των θέσεων του συντόμου στιχηραρίου, με οδήγησε ήδη από το 2004, η ανάγκη μελοποίησης ύμνων σλαβικής γλώσσας σε βυζαντινή μουσική και η διδασκαλία του τρόπου μελοποίησης στους Ρώσους μαθητές μου. Δυστυχώς, αν και υπάρχουν βιβλία βυζαντινής μουσικής σε αρκετές γλώσσες, κατά κανόνα βρίθουν λαθών. Μια απλή παράθεση και φωτογραφική χρήση των παλαιών θέσεων σίγουρα δεν αρκεί. Πρέπει να καταλάβουμε το βαθύτερο τρόπο σκέψης των παλαιών διδασκάλων και να τον αξιοποιήσουμε δημιουργικά. Παρακάτω θα προσπαθήσω να παρουσιάσω συνοπτικά τον τρόπο λειτουργίας θέσεων του συντόμου στιχηραρίου βάση του έργου του Πέτρου Πελοποννησίου.

Το σύντομο στιχηραρικό μέλος έχει μεγάλη συγγένεια με το αργό Ειρμολόγιο. Υπάρχουν παλαιές θεωρητικές μαρτυρίες που επιβεβαιώνουν αυτό τον ισχυρισμό αλλά και μια απλή σύγκριση των θέσεων θα αρκούσε. Μεταξύ των δύο ειδών μελοποιίας πολλές θέσεις είναι ίδιες ή σχεδόν ίδιες ενώ η λογική σύνθεσης των θέσεων παρόμοια.

Τα πρώτα ολοκληρωμένα έργα σε σύντομο στιχηραρικό μέλος τα συναντούμε το 18ο αιώνα στο Αναστασιματάριο του Κυριάκου Κουλιδά του Ναυπλιώτου, στο Αναστασιματάριο Δανιήλ Πρωτοψάλτου και στο Αναστασιματάριο και Δοξαστάριο του Πέτρου Λαμπαδαρίου. Παρόλα αυτά συνθέσεις σε σύντομο στιχηραρικό μέλος συναντάμε και αρκετά νωρίτερα.¹

Στο σύντομο στιχηράριο χρησιμοποιούνται τριών ειδών θέσεις κυρίως βάση των χρόνων που καταλαμβάνει κάθε συλλαβή: οι σύντομες, οι αργοσύντομες και οι αργές.

ΣΥΝΤΟΜΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

Με τις σύντομες θέσεις κατά κανόνα ξεκινά κάθε νέα μουσική περίοδος. Αποτελούν μια προετοιμασία για την αργοσύντομη θέση που θα ακολουθήσει και είναι το φυσικό επακόλουθο της στοιχειώδους μουσικής απαγγελίας των τονιζόμενων και άτονων συλλαβών. Κάποιες από αυτές έχουν επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα, ενώ κάποιες τις δημιουργεί ο μελοποιός τη στιγμή της σύνθεσης αν οι ανάγκες του ποιητικού κειμένου δεν καλύπτονται από τις ήδη υπάρχουσες θέσεις. Η μελωδική τους πορεία εξαρτάται κυρίως από τους φθόγγους στους οποίους θεμελιώνονται και καταλήγουν οι αργοσύντομες θέσεις και από τους γενικούς κανόνες σύνδεσης των θέσεων που διέπουν τον κάθε ήχο. Στις σύντομες θέσεις κάθε συλλαβή του ποιητικού κειμένου αντιστοιχεί σε ένα χρόνο, ενώ σπανιότερα κάποια συλλαβή μπορεί να αντιστοιχεί σε ένα ή σε δύο χρόνους. Λόγω έλλειψης χρόνου απλώς αναφέρω την πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση

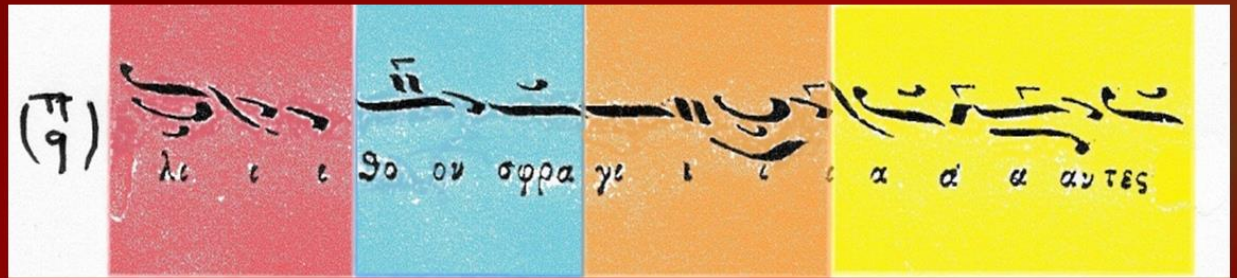
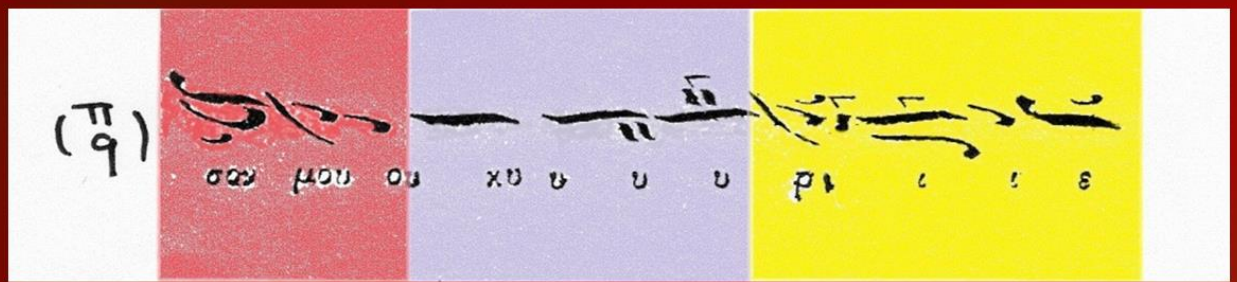
όπου κάποιες θέσεις μπορούν να εξηγηθούν στη νέα γραφή είτε σύντομα (χρόνος και συλλαβή) είτε και πιο αργά (δύο χρόνοι ανά συλλαβή).

ΔΟΜΙΚΕΣ ΥΠΟΜΟΝΑΔΕΣ ΑΡΓΟΣΥΝΤΟΜΗΣ ΘΕΣΗΣ

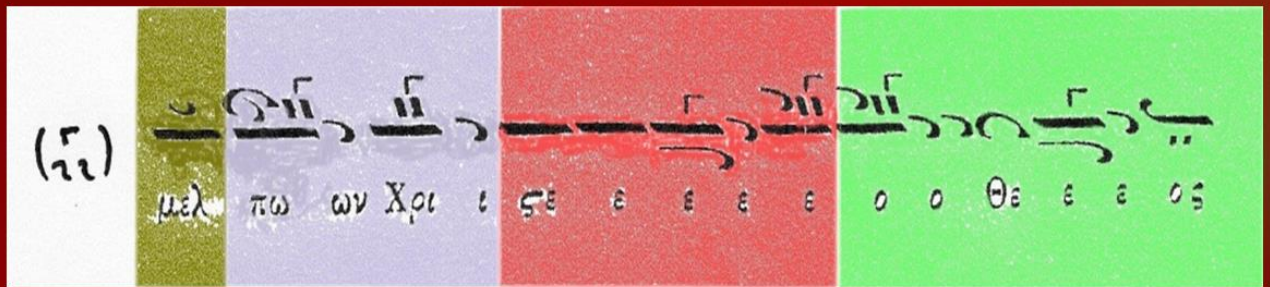
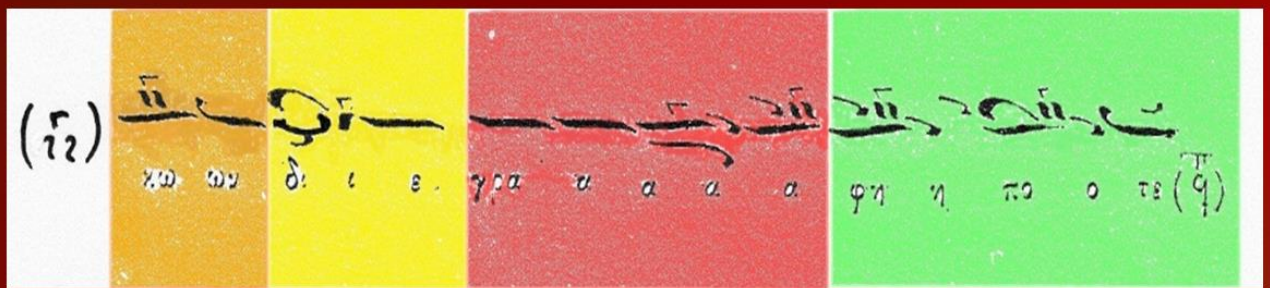
Μελετώντας το σύντομο στιχηράριο συναντούμε πεπερασμένο αριθμό μικρών θέσεων, χρονικής αξίας δύο ή τεσσάρων χρόνων, τις οποίες συμβατικά ονομάζουμε «δομικές υπομονάδες της αργοσύντομης θέσης». Αυτές οι υπομονάδες συντίθενται μεταξύ τους με πολλούς διαφορετικούς τρόπους και παράγουν εν τέλει τις αργοσύντομες θέσεις.

Σε αυτές τις δομικές υπομονάδες σε κάθε συλλαβή του ποιητικού κειμένου κατά κανόνα αντιστοιχούν από ένας μέχρι και τέσσερις χρόνοι. Το σύνθημα είναι η κάθε συλλαβή να καταλαμβάνει δύο ή τέσσερις χρόνους αλλά υπάρχουν και αρκετές περιπτώσεις όπου η μία συλλαβή καταλαμβάνει ένα χρόνο και η άλλη συλλαβή τρεις προκειμένου να συμπληρωθεί ο ζυγός αριθμός χρόνων στα πλαίσια μιας δομικής υπομονάδας. Σπανιότατα δε συναντάται και η περίπτωση όπου έχουμε μια δομική υπομονάδα έκτασης δύο χρόνων όπου δύο συλλαβές καταλαμβάνουν από ένα χρόνο.

Αναλόγως του τρόπου σύνδεσης των δομικών υπομονάδων δημιουργούνται διαφορετικές θέσεις που μπορούν να παραπέμψουν σε διαφορετικό ήχο (1) ή και σε διαφορετικό γένος μελοποιίας (2) ενώ παράλληλα μπορεί να αλλάξει η λειτουργία τους ως προς τον αριθμό των τονιζόμενων και άτονων συλλαβών που δέχονται. Πολύ ενδιαφέρον πάντως είναι και το γεγονός ότι υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις όπου έχουμε όμοια σύνδεση των ίδιων δομικών υπομονάδων σε διαφορετικά όμως τετράχορδα ή πεντάχορδα των ήχων με αποτέλεσμα να παράγεται η ίδια θέση με διαφορετικά διαστήματα(3).

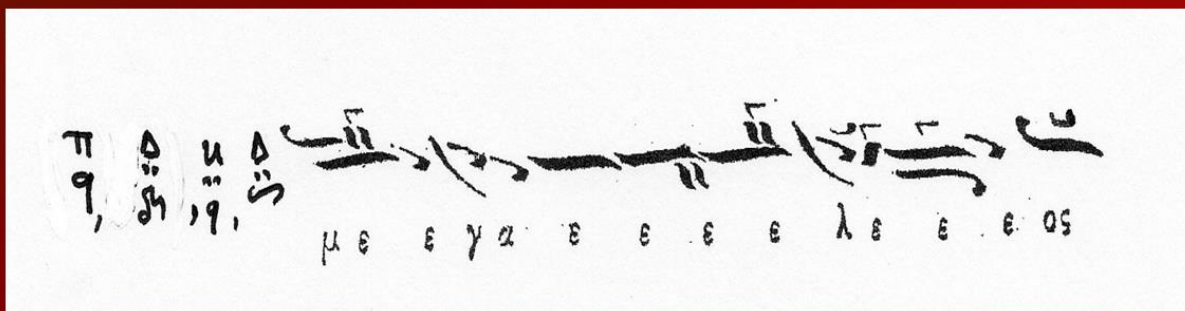

Παρ.1. Δύο θέσεις αργοσύντομες από το αναστασιματάριο του Πέτρου Πελοποννησίου. Παρά το γεγονός ότι έχουν δύο κοινές υπομονάδες, η πρώτη θέση ανήκει στον α' ήχο και η δεύτερη θέση στον τέταρτο.

Παρ.2. Δύο θέσεις οι οποίες διαφοροποιούνται μόνο κατά τις δομικές υπομονάδες στην έναρξή τους. Η πρώτη θέση είναι χαρακτηριστική στιχηραρική θέση του πλ.α' ήχου από το αναστασιματάριο του Πέτρου Πελοποννησίου και η δεύτερη είναι χαρακτηριστική ειρμολογική θέση α' ήχου από το ειρμολόγιο του ιδίου.

Παρ.3. Παράδειγμα θέσης η οποία αποτελείται από τις ίδιες ακριβώς υπομονάδες, συνδεδεμένες με τον ίδιο τρόπο σε διαφορετικά όμως τετράχορδα. Αυτή τη θέση συναντάμε στο αναστασιματάριο του Πέτρου Πελοποννησίου στους ήχους:
α', πλ.α', β', πλ.δ'

ΑΡΓΟΣΥΝΤΟΜΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

Αυτές ακριβώς οι αργοσύντομες θέσεις είναι που δίνουν το χρώμα του συντόμου στιχηραρικού μέλους. Κατά κανόνα χρησιμοποιούνται στα τέλη των μουσικών περιόδων και συμπίπτουν δηλαδή με αυτό που ορίζουμε σήμερα ως ατελείς, εντελείς και τελικές καταλήξεις. Πριν από αυτές υπάρχουν θέσεις σύντομες. Βέβαια υπάρχουν οι περιπτώσεις όπου έχουμε δύο αργοσύντομες θέσεις συνεχόμενα ή και περιπτώσεις όπου το τέλος μιας αργοσύντομης θέσης χρησιμοποιείται ως η αρχή της επόμενης. Πολύ λιγότερες είναι οι περιπτώσεις όπου μια θέση αργοσύντομη δεν είναι καταληκτική.

Οι αργοσύντομες θέσεις παρουσιάζουν τις εξής κανονικότητες:

Α) Έχουν σαφή όρια. Δε μπορεί να προστεθεί, να αφαιρεθεί ή να αντικατασταθεί κάτι ούτε στην αρχή, ούτε στα μέσα ούτε στα άκρα της θέσης.

Β) Οι τονιζόμενες ή άτονες συλλαβές τοποθετούνται σε συγκεκριμένα σημεία του μέλους της.

Γ) Πολλές από τις θέσεις απαιτούν στη συνέχειά τους ορισμένη μελωδική πορεία ή θέση.

Δ) Έχουν συγκεκριμένη λειτουργία στα πλαίσια του μέλους που συντίθεται. Κάποιες χρησιμοποιούνται μόνο στην έναρξη του μέλους, κάποιες στα μέσα και κάποιες στην τελική κατάληξη.

Κατά κανόνα μια θέση αργοσύntonη μπορεί να είναι μονομερής, διμερής ή τριμερής αναλόγως της φύσεώς της. Κάθε μέρος της με τη σειρά του μπορεί να είναι είτε απλά μία δομική υπομονάδα είτε σύνθεση δύο ή περισσότερων δομικών υπομονάδων.

Σε κάθε θέση υπάρχει το «σταθερό» της μέρος το οποίο είναι και το καταληκτικό. Σε άλλες περιπτώσεις πριν το «σταθερό μέρος» προηγείται άλλο ένα μέρος το οποίο μπορεί να έχει διάφορες εκδοχές συγγενικές μεταξύ τους. Αυτό το μέρος το ονομάζουμε «μεταβαλλόμενο». Πριν από το «σταθερό μέρος» όταν η θέση αποτελείται μόνο από αυτό ή πριν το «μεταβαλλόμενο μέρος» όταν η θέση αποτελείται και από «σταθερό» και από «μεταβαλλόμενο», μπορεί να υπάρξει άλλο ένα μέρος το οποίο το ονομάζουμε «προετοιμασία». Η «προετοιμασία» μπορεί να είναι είτε μια δομική υπομονάδα αργοσύntonης θέσης, είτε μια σύntonη θέση, είτε ένας φθόγγος διάρκειας ενός ή δύο χρόνων, ανάλογα με την εξήγηση στη νέα γραφή. Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι σε κάθε «μεταβαλλόμενο» αντιστοιχούν συγκεκριμένες «προετοιμασίες» (4).

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ	ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟ	ΣΤΑΘΕΡΟ
		
		
		
		
		
		

Παρ.4 Θέση α΄ήχου αργοσύntonη, τριμερής, με σταθερό, μεταβαλλόμενο και προετοιμασία. Η κατάληξη γίνεται στο φθόγγο πα ενώ τελευταία τονιζόμενη συλλαβή είναι η λήγουσα ή η προπαραλήγουσα. Τα δεδομένα της θέσης έχουν ληφθεί από το αναστασιματάριο του Πέτρου Πελοποννησίου.

Το «σταθερό» και το «μεταβαλλόμενο» μέρος δε γίνεται να παραλειφθούν ή να αντικατασταθούν. Η «προετοιμασία» αντιθέτως δεν έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα. Χρησιμοποιείται μόνο εφόσον η λειτουργία της συμπίπτει με τις προϋποθέσεις συλλαβών και τόνων του ποιητικού κειμένου.

ΑΡΓΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

Οι αργές θέσεις που χρησιμοποιούνται στο σύντομο στιχηράριο είναι λίγες στον αριθμό και δε χρησιμοποιούνται με μεγάλη συχνότητα. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι περισσότερες από αυτές συναντώνται και στο Ειρμολόγιο του Πέτρου Λαμπαδαρίου αλλά και σε Ειρμολόγια παλαιότερων όπως είναι για παράδειγμα το Ειρμολόγιο του Μπαλασίου, του Γερμανού Νέων Πατρών του Καρύκη και άλλων. Χρησιμοποιούνται σε ιδιαίτερα σημεία είτε για να τονιστεί κάποια έννοια του ποιητικού κειμένου είτε για να επιτευχθεί κάποια κορύφωση στη δομή του μέλους.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στο σύντομο αυτό χρόνο που διέθετα προσπάθησα να συμβάλλω κατά το μέτρο των γνώσεων και δυνατοτήτων μου στην αποκρυπτογράφηση της υποκείμενης συστηματικότητας που διακρίνουμε στα σύντομα στιχηραρικά μέλη. Οπωσδήποτε είναι πολλά τα θέματα τα οποία δεν πρόλαβα να θίξω ή να εξηγήσω επαρκώς.

Η πρόταση που έκανα για την κωδικοποίηση των θέσεων όπως ανέφερα και παραπάνω έχει σκοπό περισσότερο χρηστικό. Οπωσδήποτε το θέμα της κωδικοποίησης των θέσεων είναι αρκετά πολύπλοκο και η κωδικοποίηση μπορεί να γίνει με αρκετούς τρόπους, αναλόγως του σκοπού του ερευνητή.

Άξονας της παρουσίασής μου ήταν το έργο του Πέτρου Λαμπαδαρίου αλλά ο κώδικας σύνθεσης του στιχηραρικού μέλους δεν είναι κοινός σε όλους τους μελοποιούς. Οι βασικές αρχές παραμένουν αλλά ο κάθε μελοποιός δημιουργεί το δικό του κώδικα και βρίσκει τις δικές του αναλογίες. Παρόμοιο τρόπο σκέψεις και κανονικότητες θα συναντήσουμε σε όλα τα είδη μελοποιίας –ειρμολογικό, στιχηραρικό, παπαδικό- αν και σε κάθε περίπτωση υπεισέρχονται και διαφορετικοί παράμετροι που πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη. Μία ενδελεχής έρευνα του τρόπου σύνθεσης των παλιών διδασκάλων σε κάθε είδος μελοποιίας, κατά την ταπεινή μου γνώμη θα οδηγήσει κι εμάς τους νεότερους στο «μελίζειν» «μετά τέχνης και επιστημόνως».

---

¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα μέσα στο αργό στιχηράριο του Γερμανού Νέων Πατρών τα απόστιχα του εσπερινού της εορτής της κοιμήσεως της Θεοτόκου και πεντηκοστήρια Χριστουγέννων «Τα σύμπαντα σήμερον» αν και με κάποια επιφύλαξη για το γνήσιο της πατρότητας αυτών των μελών.